

UOT 130.2

Osman Hacıyev

f.f.d., dosent, Sumqayıt Dövlət Universiteti

osmanhaciye@mail.ru

Nailə Qasımova

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

kulturoloq1@gmail.com

MULTİKULTURALİZM – MƏDƏNİYYƏT FƏLSƏFƏSİNİN YENİ İNKİŞAF İSTİQAMƏTİ KİMİ

Müasir beynəlxalq aləmdə bir çox dünya ölkələri globallaşma proseslərinin təsiri altında özündə yeni cəmiyyətlər formalaşdırır. Bu global prosesin təsirində yaranan transformasiyalar hazırkı zamanda dövrümüzün ən vacib çağırışlarından hesab edilir. Bu baxımdan universal dəyərlər, multikultural mühitin formalaşması, dünyadakı fərqliliklərə tolerant və dözümlü yanaşma global müstəvidə öz əksini tapmaya bilməz. Əlbəttə ki, dünyada yeni fəlsəfi düşüncənin mənimsənilməsi və formalaşması, xalqların milli-mədəni dəyərlərə mənsub olması, onların böyük bir mədəniyyətə sahib olmasının göstəricisidir. Bu səbəbdən, mədəniyyət fəlsəfəsi tarixən cəmiyyətlərin və insanların inkişafının müəyyən səviyyəsini özündə birləşdirmişdir. Hazırda bir çox dünya ölkələri öz çoxmədəniyyətlik, fəlsəfi düşüncə ənənələrini qoruyaraq inkişaf etməkdədir. Müxtəlif sivilizasiyaların qovuşduğu Azərbaycan öz tarixi multikultural mühiti ilə yanaşı, hazırkı dövrdə yeni multikulturalizm siyasəti ilə dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrindən üstün hesab olunur. Məhz bu baxımdan məqalədə məsələyə fərqli yanaşmanın mahiyyətini açıqlamağa çalışacağıq.

Məqsəd: Mövzuda əsas məqsəd dünyada, eləcə də Azərbaycan cəmiyyətində formalaşmış mədəniyyət fəlsəfəsinin rolunun kulturoloji təhlilini tədqiq etməkdir. Eyni zamanda tarixi dövrü araşdırmaq və bu araşdırmanı təhlilə çəkməkdə bir məqsəd də mövzunun müasir dövrdə aktuallaşmasına, eləcə də ona xüsusi diqqətin yönəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Ən əsası insanların təfəkküründə multikulturalizm anlayışında mədəniyyət fəlsəfəsinin problem dairəsi və cəmiyyətdə rolu açığlanmışdır.

Metodologiya: Məqalə üzərində çalışarkən öncə tarixilik və ümumbəşəri mədəniyyət prinsiplərinə istinadlar edilmişdir. Bununla yanaşı mövzunun metodoloji əsası, tarixi və müasir müqayisəli təhlili, həmçinin kulturoloji-fəlsəfi analizi araşdırılmışdır. Xüsusən məqalədə Azərbaycanın multikultural həyat tərzini və onun fəlsəfi mədəniyyəti problemlərinə dair konseptual açıq fikirlər işıqlandırılmışdır. Mövzunun tədqiqində Azərbaycanda bu sahədə yetərincə elmi araşdırmalar aparmış tədqiqatçıların əsərlərindən də istifadə edilmişdir.

Elmi yenilik: Mövzunun əsas elmi yeniliyi multikultural cəmiyyətdə fəlsəfi-mədəni düşüncənin kompleks şəkildə tədqiq edilməsindən ibarətdir. Elmi baxımdan mövzunun kulturoloji kontekstdə araşdırılmasına nail olunmuşdur. Tədqiq olunan mövzu müasir dövrün aktuallığını özündə cəmləmişdir.

Açar sözlər: *Globalizm, multikulturalizm, mədəniyyətlərarası fəlsəfə, transformasiya, lingvokulturologiya, cəmiyyət, müstəqillik, mədəniyyət siyasəti, milli özünüdərk, etnos, dini fəlsəfə, ünsiyyət mədəniyyəti*

Giriş

Bəşəriyyətin mövcudluq tarixi onu göstərir ki, müxtəlif zamanlarda hər cəmiyyətin üzləşdiyi çətin vəziyyətlərdən, sınaqlardan çıxması və gələcək məqsədlərə doğru getməsi düşüncəli, qətiyyətli sərkərdəsinin yüksək idarəçilik xüsusiyyətləri sayəsində mümkün olur. Hər bir tarixi dövrün böyük şəxsiyyətləri məhz belə taleyüklü vaxtlarda qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmək üçün cəmiyyətdə insanları milli məqsədlər ətrafında birlik nümayiş etdirməyi mühüm amil hesab edirlər. Artıq müasir dünyada XXI əsrin global məkanın yeni çağırışları formalaşmaqdadır. Şübhəsiz ki, bu çağırışlar ümumdünya idarəetmə sistemində yeni nizamın yaradılmasına səbəb olur. Müasir cəmiyyətlərin idarə edilməsi, modellərin mahiyyət dəyişikliklərinə uğraması, XXI əsrin inkişaf templərinin və fəaliyyət tiplərinin dinamik surətdə yeniləşməsi ilə bağlılıqda bu sahədə mövcud olan baxışlara yenidən nəzər salınmasını qaçılmaz edir. Bəşər tarixində sivilizasiyaların formalaşması bir çox mədəniyyətlərin birləşməsinə özündə əks etdirmişdir. Bizə məlumdur ki, hələ ən qədim dövrlərdə şərq və qərb sivilizasiyası daima diqqət cəkməmiş və bütün dövrlərdə geniş təhlil edilmişdir. Sözsüz ki, Şərq dünyası mədəniyyətin, incəsənətin, elmin bir sözlə bəşəri dəyərlərin beşiyi olmuş və qədim sivilizasiya zaman-zaman şərq sivilizasiyasından bəhrələnməmişdir. Hazırda dünyamızda baş verən iqtisadi, siyasi, mədəni hadisə və proseslər dinamik şəkildə inkişaf etməkdədir. Ən əsas dünyanın fəlsəfi dünyagörüşü insanların ümumi dünyagörüşündən gerçəkliyə yanaşma üsulu ilə, intellektual problematikası ilə fərqlənir. Belə yanaşsaq, dünyanın fəlsəfi dünyagörüşü idealist və materialist meyilli olmasından asılı olmayaraq həmişə insana, onun dünyaya münasibətinə əsaslanır. Bu yanaşmaya əsasən deyə bilərik ki, artıq müsair dünyanın formalaşmasında yeni mədəniyyət siyasəti yaranmışdır. Bu baxımdan multikulturalizm mədəniyyət siyasətinin ən optimal göstəricisidir.

Müasir qloballaşma prosesində multikultural mühitin əhəmiyyəti

Dünyada multikultural cəmiyyətlərin formalaşması insanlığın mahiyyətini dərk etməyə, insan və mənafe, insan və ədalət, xeyirxahlıq, dözümlülük, insan və azadlıq, insan və bəşəri dəyərlər, ictimai tərəqqi, gözəllik və s. əsaslanır [1, 87].

Müasir beynəlxalq aləmdə mədəniyyət siyasətinin yeni prosesləri genişlənməkdədir. Hazırkı dövrdə mədəni siyasətin modernləşməsi prinsipləri sosio-mədəni həyatın da yenilikləri zəminində aktuallaşmışdır. Bu siyasətin əsas vacib faktoru, qloballaşan dövlətlərin sabit inkişafının, bütövlüyünün və idarəetmə sisteminin sabitliyinin təmin olunması, insanların rifah halının yüksəldilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Qloballaşan dünyada dövlətlərin rəqabətə davamlılıq qabiliyyəti onun mədəniyyət siyasətindən, həmçinin beynəlxalq arenada yaratdığı imicindən çox asılıdır. Birmənalı olaraq mədəniyyətin başlıca vəzifəsi dövlətin, cəmiyyətin və ümumilikdə bəşəriyyətin ilkin əsas olan insanın kamilləşməsinə yardım etməkdir. Demək mədəniyyətin bu qədər önəmli olması hazırkı dövrdə dünya ölkələrinin də əsas strategiyasıdır. Çünki, müasir insan cəmiyyətinin böyük nailiyyətləri müxtəlif mədəniyyətlərin kökləri üzərində əldə edilmişdir. Məlumdur ki, müasir dünyamızda iki mədəniyyət mövcuddur: Qərb mədəniyyəti və Şərq mədəniyyəti. Tarixi proseslərdən də göründüyü kimi, bu mədəniyyətlər həmişə əsaslı formada bir-birindən fərqlənmişlər. Xüsusən, İslam mədəniyyəti üzərində mühüm yer alan yeniliklər bəşər tarixində öz unikalılığı ilə seçilmişdir. Hər bir mədəni sistemin öz dünyagörüşü formalaşmışdır. Hər hansı bir millətin mədəni dünyagörüşünün formalaşmasını təmin edən amil yeni düşünmə üsuludur. Mədəni İslam dünyagörüşünün formalaşması fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən onun mahiyyətini, istinad bazasını və ali məqsədlərini özündə əks etdirir. Təbii ki, islamın dəyər və anlayışları, müsəlman metodologiyası Quran dünyagörüşünə əsaslanır.

Məhz Quran dünyagörüşü islami dəyərlərin özüdür. Dünyada böyük mədəniyyətin yaradılışında İslam mədəniyyətinin rolu böyükdür. Sözsüz ki, bu mədəniyyət incəsənətin, fəlsəfənin və təbiət elmlərinin inkişafına güclü şərait yaratmışdır. Tarixən böyük imperiyaların xəlifələri, sərkərdə və başçıları elm və mədəniyyətin, fəlsəfənin, incəsənətin xüsusilə poeziyanın himayəçiləri olmuşlar. Şərq və Qərb dünyası arasında körpü olan İslam-müsəlman mədəniyyəti əlaqələndirici bir vəsilə olmuşdur. Bu mədəniyyətin içərisində öz unikalığı ilə seçilən və tarix səhnəsində böyük nüfuza malik olan Azərbaycan mədəniyyəti də xüsusi olaraq seçilmişdir. Məlumdur ki, Azərbaycan VII əsrin əvvəllərində ərəblər tərəfindən işğal olunandan sonra, burada islam aparıcı din olmuş, yeni ənənələr və mədəniyyət formalaşmışdır. Əsasən VII-XII əsr Azərbaycanda islam mədəniyyətinin tarixi daha qabarıq şəkildə formalaşmışdır. Bu tarixi dövrdə Azərbaycana İslamla bərabər yeni bir mədəniyyətin gəlməsi, daha doğrusu, yerli mədəniyyətin rənginə yeni çalarlar qatılması ilə yaranan islam mədəniyyəti kontekstində Azərbaycanın öyrənilməsi böyük məsuliyyət, yüklərlə mənbə və faktların araşdırılmasını tələb etmişdir. Xüsusən qeyd etmək istərdik ki, IX-XIV əsrlərdə ərəb-müsəlman mədəniyyəti çox yüksək bir səviyyəyə çataraq o dövrün Avropa mədəniyyətini çox geridə qoymuşdu. Böyük bir tarixi zaman atlatmış Azərbaycan müasir dövrümüzdə də özünə mənsub qədim və milli, eyni zamanda dünyəvi mədəniyyətini qoruyub saxlamış və inkişaf etdirmişdir. Bu gün də Azərbaycanda İslam dini dəyərlərinin mühüm əhəmiyyəti və yeri vardır. Məlumdur ki, xalqımızın mədəniyyətini, onun mənəviyyatını və həyat tərzini İslam dini - mənəvi dəyərləri olmadan təsəvvür etmək çox çətindir. Bu gün Azərbaycan cəmiyyətində iki əsas ideya formalaşmışdır. Əsasən dünyəvi milli-azərbaycançılıq ideyası ilə dini - islamçılıq ideyası. Hər ikisi ictimai həyatda üstünlük təşkil edir [2, 102].

Tarix boyu Azərbaycan müxtəlif sivilizasiyaların və mədəniyyətlərin qovuşduğu bir məkan olaraq, ayrı-ayrı xalqların, millətlərin, konfensiyaqların sülh, qarşılıqlı anlaşma şəraitində yaşadığı məmləkət kimi tanınmışdır. Həmçinin Azərbaycan xalqının dərin mədəni irsi, multikultural keçmişi yalnız xalqımızın indiki tolerant yaşam tərzini deyil, eyni zamanda əsrlər boyu yaratdığı elmi-fəlsəfi, siyasi-hüquqi, ədəbi-bədii qaynaqlarda yaşamışdır. Bu səbəbdən ölkəmizdə multikultural və tolerant mühit tarixin bütün səhnələrindən yüksək səviyyədə olmuşdur. Dözümlülük konsepsiyası, birgəyaşayış hər zaman Azərbaycanda həyat tərzinə çevrilmişdir. Misal olaraq qeyd etmək olar ki, Maurise Kranston Fəlsəfə Ensiklopediyasında göstərir ki, “Dözümlülük xoşlanılmayan və bəyənilməyən hər hansı bir şeyin mövcudluğunda təmkinlik göstərmək siyasətidir”. Tolerantlığı başa düşməkdən ötrü tərəddüd edən digər tərəfin konsepsiyasını anlamaq vacibdir. Hindistanlı məşhur siyasətçi Mahatma Qandi qeyd edirdi ki, “Günümüzün ehtiyacı yalnız bir din deyil, müxtəlif dinlərin tərəfdarlarına qarşılıqlı hörmət və dözümlülükdür”. Bu fikrə əsaslanaraq demək olar ki, dinlər arasında dioloqun yaradılması, ona qarşılıqlı hörmət göstərilməsi müasir cəmiyyətlərdə demokratik sabilliyin yaradılması, üçün çox vacibdir [3, 97].

Multikultural cəmiyyət və onun əsas istiqaməti

Müasir dünyada multikultural cəmiyyətin perspektivləri fəlsəfi-etik məsələlərin də ortaya çıxmasına səbəb oldu. Bu müstəvidə fərqli dəyərlərin, əxlaqi anlayışların birgə yaşaması üçün universal dəyərlər sisteminin olması qaçılmazdır. Multikulturalizmin fəlsəfi-etik dəyəri bu fenomenin vacib prinsiplərindən birini təşkil edir. Qeyd etmək olar ki, ictimai şüurun və cəmiyyət daxilində multikultural mühitin formalaşması üçün qarşılıqlı anlaşma çox vacibdir. XXI əsr dünya mədəniyyətlərinin bir-birinə sürətlə qarşılıqlı təsirini göstərməkdədir. Bu gün Azərbaycan mədəniyyətinin inkişaf konsepsiyası xalqımızın əsrlər boyu çətin, həmçinin təmkin və səbrlə əldə etdiyi mədəni-mənəvi sərvətlərin, milli dəyərlərin təsdiq və təmin edilməsini, habelə, milli ənənələrin, folklor və incəsənətin

qorunması və təbliğini beynəlxalq aləmdə qarşılıqlı münasibətini qurur. Bu baxımdan deyə bilərik ki, Azərbaycan dünya mədəniyyətlərini bir-birinə yaxın edən və bu mədəniyyətləri qovuşduran bir məkandır. Tarixi prosesin müasir mərhələsində siyasi-mədəni, sosial-iqtisadi baxımdan mədəniyyətlərarası münasibətlərin öyrənilməsi çox vacibdir. Müasir qloballaşma şəraitində bəşəriyyət öz mövcudluğunu dərk etməklə yanaşı, cəmiyyətdə insan fəaliyyətinin müxtəlif sahələrində irəliləmək, ən əsası qarşılıqlı hörmət şəraitində yaşamanın mümkünlüyünü dərk edir. Belə bir prosesdə mədəniyyətlərarası dioloq ən vacib və uğurlu bir vasitədir. Dəfələrlə Azərbaycan dövləti tərəfindən mədəniyyətlərarası forumların, dialoqların təşkili və uğurla həyata keçirilməsi həm beynəlxalq, həm də milli səviyyədə ölkəmizin nüfuzunu artırmaqla yanaşı, xalqımızın birliyini, həmrəyliyini daha da güclü edir. Eyni zamanda ölkəmizi beynəlxalq aləmə dünya mədəniyyətlərini bir arada qovuşduran məkan kimi tanıtdırır. Tarixən ölkəmiz coğrafi və geosiyasi baxımdan hər zaman bütün dünyaya açıq olmuş, eyni zamanda ən müxtəlif mədəniyyətlər arasında sintez-qovşaq missiyasını daşıyırmışdır. Belə ki, Şərq mədəniyyətinin dünya və Avropa mədəniyyətinə keçid alması üçün bir körpü rolunu oynayıb. Çoxmillətli, çoxdilli və çox dinli olan Azərbaycan üçün bu ideologiyayı tarixi reallığımız özü irəli sürüb. Ən müxtəlif milli-etnik qrupların yaşadığı Azərbaycan unikal, tolerant bir məkandır [4, 32].

Müasir cəmiyyətlər birgə yaşamaq zərurətində olan müxtəlif milli, dini və s. qrupların toplusudur. Bu qruplar arasında mədəniyyət həm ümumi olan, həm də xüsusi olanı üzə çıxara bilir. Belə bir fikir var ki, “Mədəniyyət insanları həm birləşdirir, həm də onları ayırır”. Bir zamanlar T.Hobbsun ifadə etdiyi “hamının hamıya qarşı müharibəsi” fikri mədəniyyətlər və identikliklər çoxluğu olan müasir qloballaşma dövründə milli-dini və digər məsələlərdə özünü bəzən amansızlığı ilə göstərir. Həmçinin bunun da şahidi oluruq ki, A.A.de Bonuanın fikrinə əsasən “cəmiyyət öz mədəni potensialına görə nə qədər mürəkkəb olarsa, mədəniyyət o dərəcədə böyük ölçüdə orada tərbiyə və təhsil rolunu oynayır” [5, 12]. Qeyd etmək lazımdır ki, sosial elmlərdə mədəniyyət, bir qədər də dərinlənə yanaşsaq görürük ki, mədəniyyət fəlsəfəsi cəmiyyətin irsən ötürülən etiqad, fikir, məntiqi təfəkkür, formal qaydalar və qeyri-formal normalar sistemi kimi nəzərdən keçirilir. Vahid bir mədəniyyət məkanında multikulturalizm müxtəlif növlü eyni hüquqlu qrupların birgə mövcudluğunu əsaslandıran bir tədqiqat anlayışı kimi humanitar elmlər sistemində, xüsusən mədəniyyət fəlsəfəsində xalqlar, millətlər və fərqli mədəniyyətlər arasında yaranmış yeni baxışlara reaksiya olaraq son onilliklərdə daha qabarıq tədqiq olunmağa başlamışdır. Mədəniyyətlərin biri-birinə qarışması tarixən hər zaman müşahidə olunmuşdur. Müxtəlif dinlərin, dillərin bir-birinə yaxınlığı mədəniyyətlər arasında yeni münasibətlər yaratmışdır. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hazırkı dövrdə multikulturalizm öz mahiyyəti ilə daha geniş fərqlənir. Dünyanın qloballaşması fərqli mədəniyyətlərin biri-birinə qarışmasına təsir gücünü göstərmişdir. Ümumiyyətlə isə belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, mədəniyyət XXI əsrin prioriteti sayılan davamlı inkişaf, insan potensialı inkişafının mühüm amilinə çevrilə bilər. Bu gün dünyada baş verən real hadisələr insan həyatının müxtəlif sahələrinə təsirsiz ötmür. Buraya xüsusən cəmiyyətlərin mühitini, insanların yeni baxış formasını qeyd etmək istərdik [6, 104].

Tolerantlığın Azərbaycan modeli: kulturoloji-fəlsəfi yanaşma

Müasir dünyada dini və mədəni fərqliliklərin olduğu ölkələr artıq kulturoloji dəyərlərə daha çox yer ayırırlar. Bu baxımdan, Azərbaycanda mövcud olan multikultural mühit mütərəqqi bir formada yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycanda müxtəlif milli və dini mənsubiyyətə malik olan çoxlu xalqlar, millətlər yaşayırlar. Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi onların burada məskunlaşması çox əsrlik bir tarixə malikdir. Onların fəlsəfi baxışları,

dünyagörüşləri tarixən yerli xalqla birgə yaşayışı müəyyənləşdirmişdir. Bu gün də Azərbaycanda multikulturalizm mühiti bütün dünyaya bir nümunə modeli olaraq göstərilir. Dinlərarası, sivilizasiyalararası münasibətlərin dərin tarixi köklərə malik olmasının nəticəsidir ki, dövlətimiz multikulturalizm siyasətini dəstəkləyir və onu həyat tərzinə çevirərək bu prosesə xüsusi dəyər verir. Burada ən vacib məsələni qeyd etmək istərdik ki, multikulturalizm Azərbaycanın öz müstəqilliyini əldə etməsindən sonra dövlət siyasətinin ən aparıcı istiqamətinə çevrildi [7, 208].

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin 1993-cü ildə hakimiyyətə qayıdışından sonra Azərbaycanda bütün mədəniyyətlərin, dinlərin və xalqların nümayəndələrinin birgəyaşayışı tam təmin olundu. Eyni zamanda 12 noyabr 1995-ci il tarixində qəbul edilən Azərbaycan Konstitusiyasında bütün azsaylı xalqların, millətlərin və dinlərin nümayəndələrinin hüquqları da təsbit edildi. Bu, ölkəmizdə yaşayan etnosların müqəddəratına və onların birgəyaşayışına zəmin yaradaraq böyük əhəmiyyət kəsb etdi. Ümummilli lider Heydər Əliyev dəfələrlə öz nitqində vurğulayaraq demişdir ki, “Dövlət, ölkə nə qədər çox xalqı birləşdirsə, bir o qədər zəngin olur, çünki onların hər biri ümumdünya mədəniyyətinə və sivilizasiyasına öz töhfəsini verir”. Dövlətimiz bu fikri prioritet tutaraq multikulturalizm siyasətini daha güclü dəstəkləyərək, öz ideologiyasının tərkib hissəsinə çevirdi. Eyni zamanda dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi bundan sonra da davam etdirildi. Qeyd etmək istərdik ki, ölkəmizdə ilk dəfə olaraq 2008-ci ildə Avropa Şurasına üzv ölkələrin Mədəniyyət nazirlərinin Bakıda keçirilən toplantısında, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatına (İƏT) üzv ölkələrin Mədəniyyət nazirləri, 2009-cu ildə İƏT-ə üzv olan ölkələrin Mədəniyyət nazirləri toplantısında isə Avropa Şurasından Mədəniyyət nazirləri iştirak etmişdilər. Əsasən “Bakı prosesi” adlanan bu möhtəşəm təşəbbüs Bakıda Dünya dini liderlərinin Zirvə görüşünün, mədəniyyətlərarası dioloq və Bakı beynəlxalq humanitar forumlarının keçirilməsinə də böyük təkan verdi. Sonrakı illərdə də ölkəmizdə mədəniyyətlərarası dialoqlar, sivilizasiyalar arası, dinlərarası münasibətləri özündə əks etdirən ənənəvi, beynəlxalq səviyyəli tədbirlər davam etdirildi. 2015-ci ildə Avropanın ən nüfuzlu ölkələrindən hesab olunan Fransanın paytaxtı Parisdə təşkil olunan “Dini tolerantlıq: Azərbaycanda birgə yaşamaq mədəniyyəti” mövzusunda çıxış edən Azərbaycanın birinci xanımı, Heydər Əliyev fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyeva ölkəmizdə din mədəniyyətinin önəmliliyini vurğulayaraq, məscidlərin sinaqoqlarla və kilsələrlə birgə fəaliyyətini diqqətə çatdırmışdı. Eyni zamanda Azərbaycanda bütün dinlərin azadlığını vurğulayaraq, onların yaşam tərzlərinin də sabit təmin edildiyini qeyd etmişdir [8, 119]. Prezident İlham Əliyevin 2016-cı ili Azərbaycanda “Multikulturalizm ili” elan etməsini bu qəbildən olan ən vacib dövlət siyasətinin addımı kimi görürük. Ölkəmizdə bu sahədə mühüm təşəbbüslər irəli sürülür ki, bu da sivilizasiyalararası dialoqların aparılmasında əhəmiyyətli rol oynayır. 2019-cu ildə Dünya Dini Liderlərinin II Bakı Sammiti geniş formada keçirilmişdi. Bu beynəlxalq tipli tədbirlərin Azərbaycanda yüksək səviyyədə keçirilməsi ölkəmizin multikulturalizm ənənələrinin inkişafında və təbliğində olduqca əhəmiyyətlidir. Fəxarətlə demək olar ki, Azərbaycanın Birinci vitse-prezidenti xanım Mehriban Əliyevanın xidmətləri danılmazdır. O, ölkəmizin tolerantlıq ənənələrinin dünya səviyyəsində tanınması və təbliğinə böyük önəm vermişdir. Hazırkı dövrdə Azərbaycanda mövcud olan multikultural mühit həm daxili, həm xarici siyasətdə yeni baxış bucağında bir dünyagörüşü formalaşdıraraq daha da intensivləşir. Demək olar ki, Azərbaycan multikulturalizmi mədəni, siyasi, elmi-fəlsəfi baxımdan müxtəlif nəsilləri, milli icmaları, konfensiyaqları özündə birləşdirir. Çoxmədəniyyətlik istənilən bir cəmiyyətin inkişafının əsas təməlidir. Bu səbəbdən, multikulturalizm həmçinin bir siyasi fəlsəfə mövzusu olub və fərqli dərəcədə yenilənərək inkişaf edən ideologiyaları, siyasətləri

əhatə edir, cəmiyyətin inkişafına bir mənalı olaraq təsir göstərir. Multikulturalizm mədəniyyətlərin və sivilizasiyaların zəruri göstəricisidir [9, 85].

Bu gün Azərbaycançılıq ideologiyasından çıxış edərək deyə bilərik ki, multikulturalizm siyasəti və mədəniyyətlərarası dialoq bizim fəlsəfəmizdir. Bu fəlsəfə Ulu öndər Heydər Əliyevin siyasi idarəçilik prinsiplərinin əyani göstəricisidir. Müasir qloballaşan dünyanın siyasi məkanında yeni mühit, yeni dünyagörüşü formalaşmağa meyillidir. Azərbaycan da bu məkanda öz siyasi, mədəni, iqtisadi gücünü tənzimləmiş qüdrətli bir dövlətdir. Avropa, Amerika, Asiya və bir çox Şərq ölkələri yenidən multikultural cəmiyyətləri yaratmaq, yeniləmək kimi siyasəti dəstəkləmişlər. Bu baxımdan Azərbaycan artıq öz tarixi-kulturoloji dəyərlərinə köklənərək modern dövlət kimi yeni dünya düzümündə özünəməxsus yer alıb və dünyada global geosiyasi proseslərə təsir gücü olan dövlətlərdəndir. Artıq Azərbaycan beynəlxalq arenada özünün etno-mədəni, multikultural dəyərlər sistemi modelini formalaşdırmışdır. Ölkəmizdə yüzilliklər boyu yaşayan etnik xalqlar birgə yaşayışı təmin etmişlər. Azərbaycanda yaşayan avarlar, udinlər, aşurlar, gürcülər, ruslar, ləzgilər, rutullar, ingiloylar, haputlar, tatlar, buduqlar, saxurlar, kürdlər, lahicilər, yəhudilər, malakanlar, talışlar, almanlar və digər xalqlar öz dinlərini, adət-ənənələrini, icəsənətlərini və mədəniyyətlərini yaşatmaqla yerli xalqa qaynayıb, qarışmışlar. Tarixən onlar ölkəmizdə müxtəlif dinə etiqad edərək, davamlı həyat sürmüşlər. Dini-fəlsəfi cərəyanların yayıldığı ölkəmizdə bütün tarixi dövrlərdə etnik və icmalar arasında möhkəm tolerant münasibət, dözümlülük əlaqələri formalaşmışdır. Əlaqələrin dərin formalaşması qohumluq əlaqələrinin qurulması ilə də nəticələnmişdir. Bu, Azərbaycanda milli və dini ideyanın üstünlük təşkil etməsini göstərir. Ölkəmizdə məscid, sinaqoq və kilsələrin bir arada olması, heç bir ayrı-seçkiliyin olmamasından xəbər verir. Etnik müxtəliflik bu gün Azərbaycan cəmiyyətində özünü qoruyub saxlamış sistemli münasibət modeli formalaşdırmışdır. Təbii ki, bəşəri dəyərlərin, dözümlülük, mərhəmət, dəyərvermə kimi ali hisslərin cəmiyyətimizdə yayılması xüsusi məna kəsb edir. Hüquqi, demokratik dövlət quruculuğu yolu tutan Azərbaycanda din dövlətdən ayrı olsa da, dini-mənəvi dəyərlər burda yaşayan xalqların mənəviyyəti, dünyagörüşü, həyat tərzı və onların ideologiyasının ayrılmaz hissəsidir [10, 116].

Multikulturalizm insanların fəlsəfi dünyagörüşündə yeni ideyalara yol açaraq formalaşmışdır. Bu fəlsəfi ideyalar insanların həyatında öz mahiyyəti etibarilə həm mədəniyyətin bütün sahələri ilə birləşmiş, həm də onun tərəqqisinin meyarlarını özündə cəmləşdirmişdir. Müasir dünyada müxtəlif mədəniyyətlərə tolerant yanaşma vahid siyasi-inzibati coğrafiyanı təmsil edən tərəflərin hamısı üçün faydalıdır. Dünya mədəniyyəti sisteminə daxil olan Azərbaycan mədəniyyəti özündə ümumbəşəri dəyərlərə nail olaraq müxtəlif dini, sosial-mədəni dəyərlərə tolerant münasibət göstərir. Hazırkı dünyada, eləcə də Azərbaycanda tolerantlıq, mədəniyyətlərarası dialoq və multikulturalizm ideyası əsas yer tutur. Millilik və bəşəri ideyaların qarşılıqlı münasibətlərini dərinlən öyrənmək, bəşəri əlaqələrin dərk edilməsi zəruriliyi fəlsəfi ədəbiyyatlarda daha geniş yer alır. Millətsiz bəşəriyyət yoxdur və o bəşər tarixində ən bahalı, zəngin xəzinədir. Bu xəzinənin içində təbii ki, Azərbaycan xalqı ilə eyni torpaqda yaşayan digər xalqların nümayəndələri də özündə fərdi-milli xüsusiyyətləri və ümumbəşəri keyfiyyətləri ehtiva edir. Düşünürəm ki, multikulturalizm siyasəti bu və ya digər şəkildə bu gün dünyanın üzləşdiyi terrorun, müharibələrin qarşısının alınmasında böyük əhəmiyyət kəsb edir. Düzgün siyasət yürüdən hər bir dövlət bunu dərk edir və sülh şəraitində yaşamaq istəyir. Məhz Azərbaycan dövləti belə dövlətlər siyahısındadır. Ölkəmizdəki tolerant və multikultural dəyərlər etnik münasibətlərdən asılı olmayaraq bütün insanların birləşməsinə səbəb oldu. Ölkəmiz artıq dünyada nümunəvi multikulturalizm modelinin mərkəzinə çevrilmişdir. Dünyada Azər-

baycanın multikultural bir ölkə kimi tanınmasında yuxarıda göstərdiyimiz amillərlə yanaşı, Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə yaradılan Bakı Beynəlxalq Multikulturalizm Mərkəzinin Azərbaycan multikulturalizminin elmi əsaslarla öyrənilməsi və dünyada təbliği ilə bağlı gördüyü mühüm məsələləri də qeyd edə bilərik. Məhz Azərbaycanda mədəniyyəti və multikultural dəyərləri dövlət səviyyəsinə yüksəldən şəxsiyyət cənab Prezident İlham Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, həyata keçirilən multikulturalizm siyasətinin alternativləri yoxdur. Bu mənada Azərbaycanda multikulturalizmin həyat tərzinə olmasına günümüzdə Avropanın imtina etdiyi dəyərlər prizmasından baxdıqda mənzərə daha aydın görünür [11, 72].

Bu gün integrasiya prosesinin geniş vüsət aldığı bir dövrdə multikulturalizmin rolu cəmiyyətlər üçün çox vacibdir. Yaşadığımız XXI əsrin xarakterik xüsusiyyəti bütün dövlətlərin istər siyasi, istər iqtisadi, istərsə də sosial həyatına qloballaşma prosesinin təsirlərini gətirməsidir. Müasir dövrümüzdə yeni yaşam fəlsəfəsi formalaşmaqdadır. Çünki bu fəlsəfənin obyektidir düşüncədir. Cəmiyyətin inkişafı onun geniş dünyagörüşünə sahib olması məsələsidir. Təbii ki, bu gün dünyadakı yeni düşüncə tərzinin formalaşması və ona doğru getmək, dərk etmək o qədər də asan deyil. Artıq dünyada etno-mədəni, multikultural dəyərlər sistemi formalaşmaqdadır. Azərbaycanda reallaşan dövlət siyasəti nəticəsində burada yaşayan çoxsaylı xalqların azad yaşamasına və müxtəlif dinlərin, mədəniyyətlərin bərabər mövcud olması üçün bütün zəruri şərait yaradılmışdır. Çünki dünyada baş verən hadisələr öz məcrasından çox böyükdür. Bu da reallıqdır ki, müasir dövrümüzdə dünya birliyi yeni çağırışlar və təhdidlər qarşısındadır. Dünya qloballaşma prosesinin təsiri altındadır. Bu təsir gücü altında dünyanın ən ucqar nöqtələrində belə baş verən hadisələr planetar prizmadan mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, global müstəvidən mühüm çağırışlardan biri kimi fərqliliklərin – fərqli mədəniyyətlərin, dinlərin, hətta xalqların birgə yaşayış fəlsəfəsi ilə bağlı baş verən dəyişikliklər və miqrasiya proseslərinin təsirinə ayırd etmək mümkündür. Bu baxımdan dünyanın siyasi xadimləri, elm adamları, din xadimləri bir araya gələrək, cəmiyyət üçün sivil, dünyəvi bir çözüm aranmasının yollarını axtarırlar [12, 58]. Qlobal mədəni məkanda mədəni ünsiyyətin multikultural, polikultur və transkultur yanaşmaları formalaşmışdır. Qeyd etdiyimiz yanaşmalarda səciyyəvi olan əsas xüsusiyyət mədəniyyətlərin bir-birinə qarışmasının mövcudluğudur. Dünyada mədəniyyətlərarası ünsiyyətin inkişafı durmadan inkişaf etməkdədir. Tanınmış azərbaycanlı kulturoloq alim Fuad Məmmədov qeyd edərək bildirmişdir ki, “Cəmiyyət mədəniyyəti müdafiə edərsə, o zaman mədəniyyət cəmiyyəti xilas edəcək”. Bu fikrə istinadən deyə bilərik ki, dünyada multikultural dəyərlər olmasaydı, böyük bəşəri mədəniyyətlər də olmazdı.

Nəticə

Mövzunun araşdırılmasında belə nəticəyə gəlirik ki, bu gün multikulturalizm bir ölkənin siyasi, mədəni-fəlsəfi zənginliyinin vacib göstəricilərindən biridir. Ümumiyyətlə cəmiyyətlərin öyrənilməsində və insanların dünyagörüşündə formalaşmış mədəni həyat tərzini, demək olar ki, insanla həyat arasında mürəkkəb qarşılıqlı bir münasibətdir. Müasir dünyada cəmiyyətlərdə fəlsəfi düşüncə məsələsi multikultural münasibətləri formalaşdırma və cəmiyyətləri tarazlaşdırma mühüm rol oynaya bilər. Belə ki, bu proses cəmiyyətlərin daxilində yaşayan müxtəlif xalqların qarşılıqlı münasibətlərinin formalaşdırılması üçün də çox əhəmiyyətlidir. Eyni zamanda multikulturalizmin fəlsəfi-mədəni analizi bu mövzunun əsas prinsiplərindən birini göstərir. Demək olar ki, cəmiyyətdə ictimai şüurun və multikultural mühitin formalaşması üçün önəmli olan qeyd etdiyimiz fəlsəfi-mədəni düşüncə tərzini müxtəlif dəyərlər yaradır. Sözsüz ki, bu dəyərlər müxtəlif kimliklər də formalaşdırır. Bir mənalı olaraq cəmiyyətin öyrənilməsində və idarə olunma

sistemində xüsusi əhəmiyyət kəsb edən müasir baxış bucağı fəlsəfi-kulturoloji nəticələrə gəlməyə imkan verir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Abdullayev K.M. Heydər Əliyev və milli-mənəvi dəyərlər. Bakı-2017, 152 s.
2. Abbasov N.Ə. Müasir şəraitdə Azərbaycan dövlətinin mədəniyyət siyasəti və mənəvi dəyərlərin inkişaf amilləri. . Bakı, Təknur MMC, 2008, 240 s.
3. Əhədova S.A. Müasir dünyada mədəniyyətlərarası münasibətlər. Bakı, Elm, 2014, 348 s.
4. Əliyeva N.A. Azərbaycanda islam mədəniyyəti (VII-XIII əsrin əvvəlləri). Bakı, Elm və təhsil, Bakı, 2017, 488 s.
5. Əbilov A. X. Kulturoloji Azərbaycan. Elmi kulturoloji məqalələr toplusu. Bakı, Maarif, 2022, 64 s.
6. Quliyeva S.Ə. Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların milli dəyərləri. AMEA-İctimai elmlər bölməsi, Bakı, 2015, 218 s.
7. Məmmədov F.T. Kulturologiya, Mədəniyyət, Sivilizasiya. OL MMC, Bakı-2016, 260 s.
8. Məmmədov F.T. Kulturologiya və insan inkişafı. Bakı, OL NPTK, 2019, 344 s.
9. Məmmədov İ, Hüseynov S, Əlizadə A, Əsədov A, Qəşəmoğlu Ə, İlyasov R, Səmədov E, Şirinov A, Fərhadov Ə. Bakı Beynəlxalq multikulturalizm mərkəzi. Azərbaycan multikulturalizminin elmi-fəlsəfi və ictimai-publisistik qaynaqları. I-cild. Bakı, 2021. 248 s.
10. Rəhimzadə V.G. Milli - mədəni dəyərlərin qorunmasında Heydər Əliyevin rolu. Təknur MMC, Bakı, 2017, 235 s.
11. Nəsimov E.M. Dövlət və siyasət fəlsəfəsi. III cild, birinci bölüm, Bakı, Elm və təhsil, 2015, 108 s.
12. Nəsimov E.M. Cəmiyyət, mədəniyyət və siyasət fəlsəfəsi. Siyasət-III cild, ikinci bölüm, Bakı, Elm və təhsil, 2015, 96 s.

**Осман Гаджиев
Наиле Касумова**

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ – КАК НОВОЕ НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ ФИЛОСОФИИ КУЛЬТУРЫ

РЕЗЮМЕ

В современном интернациональном мире многие страны мира формируют новые общества под влиянием процессов глобализации. Трансформации, вызванные этим глобальным процессом, в настоящее время считаются одним из важнейших вызовов современности. В связи с этим общечеловеческие ценности, формирование поликультурной среды, толерантный подход к различиям в мире не могут не найти отражения на глобальном уровне. Безусловно, усвоение и формирование в мире новой философской мысли, принадлежность народов к национальным и культурным ценностям является показателем их высокой культуры. По этой причине философия культуры исторически выбрала в себя определенный уровень развития обществ и людей. В настоящее время многие страны мира развиваются, сохраняя свои традиции мультикультурализма и философского мышления. Азербайджан, где встречаются разные цивилизации, считается выше многих развитых стран мира своей мультикультурной средой и новой политикой мультикультурализма. С этой точки зрения в статье мы попытаемся объяснить суть разного подхода к вопросу.

Цель: Основной целью предмета является изучение культурологического анализа роли культур философии, сформировавшейся в мире, а также в обществе Азербайджана. При этом одной из целей исследования исторического периода и анализа данного исследования является придание актуальности теме в современную эпоху, а также

достижение к ней особого внимания. Самое главное, что в концепции мультикультурализма в мышлении людей разъяснены масштабы проблемы философии культуры и ее роль в обществе.

Методология: При работе над статьей впервые были сделаны ссылки на принципы историчности и общечеловеческой культуры. Наряду с этим были исследованы методологическая основа темы, исторический и современный сравнительный анализ, а также культурно-философский анализ. В статье особо выделяются концептуальные открытые представления о проблемах поликультурного образа жизни Азербайджана и его философской культуры. При изучении темы также использовались труды исследователей, которые провели достаточное количество научных исследований в этой области в Азербайджане.

Научная новизна: Основная научная инновация предмета – комплексное изучение философско-культурологического мышления в поликультурном обществе. С научной точки зрения тема исследована в культурологическом контексте. Исследуемая тема имеет актуальность современной эпохи.

Ключевые слова: Глобализм, мультикультурализм, кросс-культурная философия, трансформация, лингвокультурология, общество, независимость, культурная политика, национальное самосознание, этнос, религиозная философия, культура общения

**Osman Hacıyev
Naile Gasimova**

MULTICULTURALISM- AS A NEW DEVELOPMENT DIRECTION OF CULTURAL PHILOSOPHY

SUMMARY

In the modern international world, many countries of the world are forming new societies under the influence of globalization processes. The transformations caused by this global process are currently considered one of the most important challenges of our time. In this regard, universal values, the formation of a multicultural environment and tolerant approach to differences in the world can not fail to be reflected at the global level. Of course, the assimilation and formation of new philosophical thoughts in the world, the fact that peoples belong to national and cultural values, is an indicator of their having a great culture. For this reason, cultural philosophy has historically included a certain level of development of societies and people. Currently, many countries of the world are developing by preserving their traditions of multiculturalism and philosophical thinking. Along with its historical multicultural environment, Azerbaijan, where different civilizations meet, is considered superior to many developed countries of the world with its new multiculturalism policy. From this point of view, in the article, we will try to explain the essence of a different approach to the issue.

Purpose: The main goal of the subject is to study the cultural analysis of the role of cultural philosophy formed in the world, as well as in the society of Azerbaijan. At the same time, one of the goals of researching the historical period and analyzing this research is to make the topic relevant in the modern era, as well as to achieve special attention to it. Most importantly, in the concept of multiculturalism in people's thinking, the scope of the problem of cultural philosophy and its role in society have been explained.

Methodology: While working on the article, references were first made to the principles of historicity and universal culture. Along with this, the methodological basis of the topic, historical and modern comparative analysis, as well as cultural-philosophical analysis were investigated. Particularly the conceptual open ideas about the problems of the multicultural lifestyle of Azerbaijan and its philosophical culture are highlighted in the article. The works of researchers who have conducted sufficient scientific research in this field in Azerbaijan were also used in the study of the topic.

Scientific novelty. The main scientific innovation of the subject is the complex study of philosophical and cultural thinking in a multicultural society. From a scientific point of view, the topic has been investigated in a cultural context. The researched topic has the relevance of the modern era.

Keywords: *Globalism, multiculturalism, intercultural philosophy, transformation, linguistics culture, society, independence, cultural policy, national self-awareness, ethnos, religious philosophy, communication culture*